

HOGYAN KÉSZÜLT A NAGY HÁBORÚ?

TANULMÁNY

ÍRTA

MARCZALI HENRIK

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.
KIADÁSA

11480. - Budapest, az Athenaeum, r.-t. könyvnyomdája.

TISZA ISTVÁN EMLÉKÉNEK
AJÁNLVÁ

ELŐSZÓ.

Szinte napról-napra új közlemények kerülnek a világ piacára, valamennyien azzal a szándékkal, hogy a lefolyt nagy háború előzményeit, okait felvilágosítsák, esetleg elhomályosítsák. Ha mégis olyan, ki mindig távol tartotta magát a napi politikától és a diplomáciától és sohasem akart más lenni, mint historikus, beleszól a hangok nagy zűrzavarába, kell, hogy ezt meg is okolja. Annál is inkább, mert szűkös viszonyaink közt az egész anyaghoz hozzá sem férhet. Mindig állott: *arduum res gestas scribere*, de sohasem inkább, mint mikor oly óriás méretű, amelletts annyi szenvedéllyel telített bonyodalom kibogozásáról van szó.

Ha mégis megírtam Az *Est*-ben megjelent cikkeket, melyeket most jelentékenyen bővítve bocsátok közzé, azért tettem, mert tanulmányaim önálló, minden pártszemponttól távol eső és azért is megállandó felfogáshoz vezetnek, melyet, remélem és bízom benne, nemcsak itthon fognak figyelemre méltatni.

Már tíz évvel a világháború kitörése előtt tisztában voltam e bonyodalom igaz természetével és szörnyű következményeivel. Akkor ezeket írtam: »Máig körülbelül 3,000.000 négyszögkilométer a német gyarmati birtok, több mint ötször nagyobb az anyaországnál. De a németek ezt csak kezdetnek nézik. A folyton megújuló tervek flottájuk erősítésére, az a nem szűnő gond, melyet a mostani császár hajóhadának szentel, mind erre a törekvésre vezetendő vissza. Mint Bülow kancellár kimondotta a birodalmi gyűlésen: »Németország is helyet követel a napon«: világpolitikát üz. Meddig teheti ezt, anélkül hogy a régi birtokosokkal, most már versenytársaival ellentétbe ne jusson, csak a jövő mutatja meg.« Továbbá ugyanabban a fejezetben: »Éles szél fú: a történeti nagyság nein állhat meg a plebejus haladással szemben, ha meg megfelelő anyagi és szellemi erő nem támogatja.« A fejezet címe pedig: *A föld felosztása*.

Mikor 1904 elején kitört a japán-orosz háború, megírtam, hogy ez az első jelenete a Németország és Anglia közt készülõ összecsapásnak.

Azóta vártam a kitörést: vizsga szemmel nézve a fenyegetõ szimptomákat. 1908-9-ben, mikor a boszniai annexió okozott akkora zúrzárvart, még nem találtam érettnak a helyzetet. Két évvel késõbb sem, mikor a marokkói kérdés dobott Eris-almát Nagy-Britannia és Német-

ország közé. De mikor Itália az év őszén Németország barátja, a török ellen fordult, úgy ítélt, hogy a végzet már fel nem tartható.

Így megvolt kellő iskolázottságom az események mérlegeléséhez. Gróf Tisza István bizalmának köszönöm, hogy nemcsak reánk, hanem az egész történeti folyamatra nézve igen fontos kiadatlan anyag jutott rendelkezésemre.

A végzetes 1918. év szomorú októberében ifjabb gr. Tisza István, az államférfiú fia, egy orvosprofesszort hívott nejéhez Gesztre, A tanár elvégezi rendelését és távozni készül. A fiatal gróf még sétára hívja a parkba. Első szava ott ez volt: »Szegény atyáin most nyomorultul el fog pusztulni, mert Marczalira nem hallgatott.«

BEVEZETÉS.

Roppant tömeggé gyűlnek a vallomások és adatok az 1914-ben kitört, Európát szétromboló háború eredetét illetőleg. Legnagyobb részt nem a tiszta történeti igazság szeretete és keresése a különböző tanúzások és közlések főcélja, hanem a felelősségnek a másik részre hárítása. Azt a felelősséget, melyet a Párizsban aláírt békeszerződések parancsszava teljesen és visszavonhatatlanul a vesztesekre hárított. Hárított pedig azért, hogy mintegy erkölcsi alapot szerezzen annak a szörnyű bánásmódnak, mellyel őket sújtotta területük csonkításával, hadisarccal és reparációval. Egy szóval: hadra és fizetésre egyaránt képtelenné tételükkel.

Látjuk, hogy ez esetben a történet nem választható el a politikától. Hiszen a történetnek kell megadni a jogi alapot annyi förtelemre azáltal, hogy bizonyítsa Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária és Törökország »bűnbeesését«.

Mégis, megkíséreljük oly nyugodtan és

tárgyilagosan fejtegetni ezt a ma mindeneknél fontosabb történelmi kérdést, mintha nem szemünk előtt lefolyt, hanem már századok előtt végbement eseményekről volna szó.

Ha az előttünk álló gazdag irodalmat közelebbről vizsgáljuk, igen érdekes megállapításhoz jutunk. Igazi történelmi anyagot: diplomáciai levelezéseket és emlékiratokat a *legyőzött* államok nyújtanak sokkal nagyobb bőségben és mondhatni, szinte kifogástalan teljességben. A felelősség kérdésével azonban a *győztesek* foglalkoznak bővebben, kik viszont eddig csak igen hézagos és szinte túlságosan megrostált kiadványokat bocsátottak közzé. Ebből is világos, hogy reájuk nézve nem a történelmi kérdés a legfontosabb, hanem a szerződésileg becikkelyezett és biztosított, reájuk nézve oly nagy haszonnal járó bűnbeesésnek bizonyítása.

Teljességre nézve első helyen állanak az osztrák és a német, igaz, hogy kikényszerített oklevélgyűjtemények. Az osztrák-magyar hivatalos diplomáciai levelezést már 1919-ben kiadták *Gooss* levéltáros vezetése alatt; most pedig a bécsi külügyi hivatal még egy kötetnyi pótlással és kiegészítéssel szerezte meg a gyűjteményt. A német birodalmi kormány 1918 végén a szocialista Kautskyt bízta meg az illető okmányok összegyűjtésével s kiadásával, hogy az, mint pártállásánál fogva semmi monarchikus tekintet nem ismerő, az esetleg a csá-

szárra nem kedvező fényt vető nyilatkozatokat is a nyilvánosság elé juttassa. E diplomáciai tárgyalások magyarázatához még igen fontos és becses adalékokkal járulnak *Bethmann-Hollweg* és *Helfferich* terjedelmes emlékiratai. Másrészt a franciák, oroszok és angolok megelégedtek kék, narancs és sárga könyvekkel, melyek ugyancsak ad usum Delphini vannak kiválogatva. Az oroszról már ki is mutatták, mennyi a kihagyás és változtatás a *hivatalos* szövegben. Már 1914 szeptemberében írt *Adams oxfordi professzor* egy értekezést a háborúért való felelősségről. Históriai szempontból szerencsének mondható, hogy Oroszországban megbukott a cárság, mert így sok fontos és titkos irat láthatott napvilágot. Az orosz viszonyokra éles fényt vetnek Rosen báró emlékiratai, Izvolszky sürgönyei, Siebert közleményei és Paléologue francia nagykövet emlékiratai. Legújabbán II. Vilmos emlékirataiban az antantra iparkodik hárítani a háború előidézésének bűnét és egy külön könyvben (Összehasonlító történeti táblázatok) csoportosítja a legfőbb államokban 1878 óta végbement eseményeket és változásokat, világos célzattal a maga és Németország ártatlansága kimutatására. E könyvet francia nyelven is kiadták, válasszal, melyhez *Poincaré* írta az előszót és mely természetesen az ellenkező tételt vitatja. Magyarul is megjelentek Poincaré, Vaillant-

Couturier, Viviani, Briand es Pamlevének a francia képviselőházban 1922 július 5-6-án elmondott beszédei »A világháború felelősei« cím alatt. Nem mellőzhető el az angol Morei munkássága sem. Ő már a háború folyamán, 1916-ban »Igazság és háború« című művében felszólal ama tévhit ellen, mintha csak a központi hatalmak rovására esnék a háború kitörése — be is csukták. — Ő most két röpiratban *A gyilkos mérreg és Katonai készültek a nagy háborúra: tény és koholmány*) erős argumentumokkal támogatja álláspontját.

Németország és a monarchia diplomáciai bekerítése.

A németek az 1870-71-iki nagy háborúban legyőzték a franciákat és elvették tőlük Elzászt és Lotharingia egy részét. Ez okozta a reváns eszméjét, melyhez a nemzet annyi belső válság közt is mindig hű maradt. Hét évvel később volt az orosz-török háború, melyben az orosz teljes diadalt aratott ugyan, de a berlini szerződés nagyon megnyirbálta hódításait, Boszniát és Hercegovinát meg a monarchiának adta. Eből következett a muszka nemzeti pártnak és különösen a tábornokoknak nagy gyűlése nemcsak Ausztria-Magyarország ellen, hanem Németország ellen is. Hisz Bismarck, mint a kongresszus elnöke »becsületes alkusz« volt és nem azonosította magát, mint Pétervárott remélték, a muszka politikával. A muszka irányváltás szorosabb csatlakozásra bírta Németországot a monarchiával. Védelmi szerződés jött létre muszka támadás esetére (1879 okt. 7.). Éhez a szövetséghez állott három év múlva Olaszország is, mely meg francia támadástól tartott. A hármasszövetséggel szemben, melyhez titkon Románia és Szerbia is csatlakozott, 1891-ben létrejött a francia-orosz, eleinte szintén csak defenzív szövetség.

A két koalíció egyensúlya egy ideig biztosította Európa békéjét. Első jelentékeny, reánk nézve döntőnek bizonyuló megzavarása az Obrenovics-dinasztia kiirtása, a Karagyorgyevicsoknak Szerbia trónjára jutása volt (1903 jún. 12.), miáltal az orosz befolyás ismét túlnyomóvá vált a Balkánon és erős mértékben, Franciaországtól, majd Angliától is támogatva, újra megindíthatott ott a nagyszerb és pánszláv izgatás. Ugyanazon időben Itália a nyugati hatalmakhoz kezdett hajlani: Tripolisznak odaígérése döntött és azóta ez az állam inkább kerékkötője volt a még hármasnak nevezett szövetségnek, mint segítője. VII. Edward angol király, véget vetve annak a százados hagyománynak, mely birodalmát a német hatalmakhoz kötötte, Franciaországhoz; közeledett, odaígérve neki Marokkót. Miután az angol régi nagy ellenségével, az oroszsal is barátságba lépett, — *Németország és a monarchia diplomáciai bekerítése be volt fejezve.* Annál is inkább, mert az angol, ki már 1902-ben szoros frigyre lépett Japánnal, Amerikának hathatós rokonszenvére is számíthatott. *Már 1908-ban, a bosnyák annexió alkalmából is közeinek látszott a világháború réme.* Franciaországot és az oroszot csak készületlenségük tartotta vissza. Marokkó miatt 1911 nyarán újra majdnem ki-aludt a világbéke pislogó mécsse, de még lehető volt a békés megoldás. Mióta azonban az olasz Tripoliszban megtámadta a törököt és ennek következtében a balkáni államok szövetségre léptek a szultán ellen és megtörték haderejét (1912-13), már nem volt megállás és az egymással szemben álló erők mérkőzése csak rövid idő kérdése lehetett, Gróf *Berchtold*, a monarchia

külügyminisztere már 1913 nyarán a kard élével óhajtotta volna szétvágni a csomót, de Olaszország ellentmondott.

Úgy állott tehát a dolog, hogy a hármasszövetségben csak Németország és Ausztria-Magyarország volt megbízható, — Itália már nem, éppoly kevésbé Románia, az orosz cárnak 1914 június elején történt látogatása óta. Másrészt teljesen szilárd az orosz-francia szövetség, melyet nemcsak Szerbia és Montenegró támogat, hanem Anglia is, mindenüvé elható befolyásával. A kisebb államok közt Svájc az igazi neutrális. Belgium az angolhoz, franciához hajlik, Hollandia inkább a némethez. A dánt a poroszoktól 1864-ben rajta elkövetett nagy sérelem izgatja még mindig; a svédnél ellenben a német szövetségesre vél számíthatni az orosz ellen, de még Japánnál is. Ilyen a helyzet, mikor Ferenc Ferdinánd főhercegnek és nejének meggyilkoltatása Szerajevóban (1914 jún. 28.) egyszerre felrobbantja a puskaporos hordót.

I. FEJEZET.

Az ultimátumig.

Minthogy a gyilkosok Szerbiából jöttek, szerb tisztok adtak nekik bombákat és revolvert és, tanították őket azok használatára, szerb tisztviselők egyengették útjaikat: a monarchiának, kétségtelen joga volt magának elégtételt szerezni és ezt akkor még a muszka sem vonta kétségbe. De mi legyen az elégtétel?

Gróf Berchtold fel akarta használni a kedvező alkalmat, a gáztett által keltett felháborodást, hogy Szerbiával azonnal leszámoljon. Szemben találja magával a magyar miniszterelnököt, kinek a kiegyezés biztosítja „jogát a külügyekbe való beleszólásra. Gróf Tisza István már július 1-én előterjesztéssel járul Ferenc József elé, melyben kifejti, hogy *a rögtöni támadást »végzetes hibának tekintené és annak felelősségében semmikép se részesedne.* Az egész világ előtt lehető legrosszabb világításban állanánk mint békebontók és nagy háborút lobbantanánk lángra a legkedvezőtlenebb viszonyok közt. Most Románia is elveszett reánk nézve, Bulgária pedig kimerült. Leg-

alább ezt az államot kell megnyernünk, már azért is, hogy Romániát sakkban tarthassuk. A Balkán nyújt elég alkalmat beavatkozásra: várjuk meg a kellő pillanatot.« E felszólalásnak *megvolt a hatására támadás elmaradt. A szerbek elismerik, hogy Tisza mentette meg őket; időt szerzett nekik a készülésre.*

Ferenc József kézírata Vilmos császárhoz.

Július 2-án Ferenc József kéziratot intézett Vilmos német császárhoz, melyben kifejti, hogy az orosz és szerb pánszláv izgatásnak egyetlen célja a »hármasszövetség gyengítése és birodalmam szétrombolása«. »A Boszniában legújabbán végbement szörnyű események Téged is meggyőzhetnek arról, hogy már nem lehet gondolni azon ellentét kiengesztelésére, mely minket Szerbiától elválaszt és hogy minden európai fejedelmek fentartó békepolitikája, veszé-lyben forog, míg a gonosztevő agitáció Belgrádban büntetlen marad.« E levélhez mellékelve van Berchtold emlékirait (Tisza egy régebbi emlékirata szolgált alapjául), mely bőven tárgyalja a balkáni helyzetet, amint az az 1913-iki szerb győzelem után kialakult. Mindenben Oroszország kezét látja. »Ez okból Ausztria-Magyarország külügyi politikájának vezetése meg van győződve arról, hogy *a monarchiának épúgy mint Németországnak közös érdeke, idejében és erélyesen szembeszállani a balkáni válság jelen stádiumában az Oroszország által szándékolt és tervszerűen előmozdított fejlődéssel, mert különben késő lesz.*«

Vilmos császár válasza.

Vilmos császárnak július 5-én adták át a levelet és emlékiratot. Másnap elutazott rendez nyári északi hajós üdülésére. Előbb azonban megbízta kancellárját, hogy értesítse Ferenc Józsefet terjes támogatásáról a szerb ügyben. Bethmann-Hollwegnek a bécsi német nagykövethez július 6-án intézett sürgönye e mondattal végződik:

Ami Szerbiát illeti, öfelsége nem foglalhat állást az Ausztria-Magyarország és ez ország közt felmerült kérdésekben, mert ezekben nem illetékes; *Ferenc József császár azonban bízhat abban, hogy öfelsége szövetséges kötelességének és régi barátságának megfelelően, híven áll Ausztria-Magyarország mellett.*«

Voltakép az egész diplomáciai tárgyalásnak ez a legdöntőbb momentuma. Berchtold politikája tehát számíthat a német kardra; arra a hatalomra, mely 1909-ben is féken tudta tartani az orosz aspirációkat.

Ferenc József tragikus helyzete.

Valóban tragikus a helyzete Ferenc Józsefnek. 1866 óta mindent megtett, hogy háborút ne kelljen viselnie. Az európai békének ő volt legéberebb őre. Még az olyan kihívásnál, minő a belgrádi királygyilkosság, minő Szerbia magaviselete 1909-ben és 1913-ban volt, sem rántott fegyvert. És most, élete alkonyán magának kell megsemmisítenie élete művét. Mert most már nem a Ferenc Ferdinándért való bosszúról van szó, hanem a monarchia tekintélyéről, megmaradásáról.

Marguttí altábornagy, ki e kritikus időben a császár körül volt, azt beszéli, hogy Ferenc Józsefet, kit arról biztosítottak, hogy nem lesz miatta semmi baj, teljesen leverte az a hír, hogy a szerbek nem fogadták el az ultimátumot Csak abban talált vigasztalást, hogy a diplomáciai viszony megszakítása még nem háború. A hadüzenetet pedig csak azért írta alá, mert elhitették vele, — gróf Berchtold és mások — hogy a szerbek betörték Boszniába és Magyarországra.

De mégis aláírta !

Tisza István álláspontja a közös minisztertanácsban.

Július 7-én délelőtt ült össze a közös minisztertanács, melyben gróf Berchtold elnökölt és újra fejtegette szándékát, azonnali végezni Szerbiával, különben elkésünk vele. Tisza nyomban válaszol. Ő is, a szerajevói vizsgálat alapján és a szerb sajtó kihívó hangja miatt, most közelebbnek látja a Szerbia, elleni háborús fellépés lehetőségét De meglepő támadáshoz, előző diplomáciai fellépés nélkül nent járulhat. Előbb követelésekkel kell fellépni Szerbiával szemben és csak ha, azokat nem teljesíti, lehet ultimátumot küldeni. Keménynek legyenek a feltételek, de teljesíthetők. Ha azokat elfogadják, nagy diplomáciai sikert vívtunk ki. De még ha háborút kellene is viselni, nem szabad Szerbia megsemmisítésére törni, már Oroszország miatt sem. Az ellen pedig, hogy a monarchia Szerbia valamely részét annektálja, háttározottan tiltakozik.

»Nem Németország dolga megítélni, most hadakozzunk-e Szerbiával, vagy sem.« Ő a maga részéről a háborút nem partja elkerülhetetlennek. Most Románia is fel van ellenünk izgatva. Várni kell, míg Bulgáriát és Törökországot a hármasszövetséghez csatoltuk. Ő elégnak tartja Szerbia erős diplomáciai megalázását helyzetünk javításához és hasznos balkáni politika lehetővé tételéhez.

Tisza második óvása.

Tisza magára maradt. Berchtold újra válaszol: csak erélyes közbelépés oldhatja meg gyökeresen, a nagyszerb propaganda által felvetett kérdést. Ilyen irányban szól az osztrák miniszterelnök is, ki gyors megoldást követelt már közgazdasági okokból is. Még erősebben szól a háború mellett közös pénzügyminiszter és a közös hadügyminiszter. Abban megállapodtak, hogy lehető gyorsan kell az ügyet elintézni. Elfogadják a magyar miniszterelnök javaslatát, hogy előbb szabatos feltételeket kell szabni, melyeknek szerkesztésébe neki is legyen beleszólása. Csak ha ezeket visszautasították és ultimátumot intéztek, kezdődhetik a mobilizáció. Egyebekben, Tisza kivételével mind meg egyeznek abban, hogy tisztán diplomáciai siker nem vezet célhoz, hanem olyan fejtételek szabadók, melyeknek visszautasítása előre látható, hogy katonai beavatkozás útján gyökeres megoldásra legyen kilátás.

Délután folytatják az ülést, melyen egy ideig a vezérkar főnöke, *Conrad is jelen volt. Tisza újra felszólítja a jelenlevőket szorgos*

meggondolásra, mielőtt határoznak. Ismét egyenesen az uralkodóhoz fordul. A berlini jó hírek és az általános felháborodás ellenére is azt vitatja, hogy most ne legyen, háború. Összefoglalva mindent: »a tőlünk provokált háborút valószínűleg igen kedvezőtlen viszonyok közt kellene végigvívunk, míg a halasztás, ha jól kihasználjuk, erőnket fokozhatja. Ha e politikai szempontokhoz hozzáveszem az állami pénzügyek és a közgazdaság helyzetét; mely nagyon megnehezíti a hadviselést és szinte elviselhetetlenné teheti a társadalom áldozatait és szenvedéseit: szoros és lelkiismeretes meggondolás után, nem vállalhatok részt a Szerbia elleni katonai támadás felelősségében.«

Berchtold a halasztás ellen.

Július 14-én ismét Bécsben van Tisza. Most már hozzájárul a háborúhoz, a monarchia fenntartása érdekében. Berchtold arra is utal, hogy még az ultimátum és a mozgósítás után is lehetséges a békés megoldás, ha Szerbia enged, a halasztás pedig *katonai szempontból káros volna. A magyar miniszterelnök azonban kiköti, hogy még az ultimátum elküldése előtt Határozza el a közös minisztertanács, hogy a monarchia e háborúban nem gondol területi hódításra, legfeljebb a határ kiigazítására.*

Ugyanaznap Tisza a német nagykövettel, *Tschirszkyvel* is beszél. »Nehezen határoztam el magam a háború javaslására, de most meg vagyok győződve szükségességéről és minden erőmmel helyt állok a monarchia nagyságáért. Hozzátette még, hogy Németországnak a mon-

archia mellé feltétlen állása nagyon hozzá járult Ferenc József szilárd magatartásához. Végre gróf Tisza melegen megszorította a kezemet e szavakkal: »Most egyesülve, nyugodtan és szilárdan nézünk szembe a jövőnek.« Vilmos császár nagykövete e jelentésének végére odaírta: *valahára egy férfi!* (Na, doch mal ein Mann !)

Tisza István levele.

Mikor Tiszát előbb a belső, aztán a külső politikát illető tevékenysége felől kikérdeztem, el nem feledhető jelenetnek lettem előidézője és tanúja. Kérdésemre; hogy viselkedett a háborúval szemben? Tisza felkelt és felindulástól remegő hangon így szólt: »Egész valóm fellázadt a háború rémségé ellen. Vallás és hazafiság egyaránt azt parancsolta nekem, hogy ezt a pokoli megpróbáltatást tartsam lávol az emberiségéti és hazámtól. Tisztában voltam vele, hogy ha itt kiüt a tűzvész, átragad minden más országra is és megtettem minden lehetőt, hogy a fellobbanást megakadályozzam.« Ez a pöz nélkül Való férfiúié szavaknál egészen kikelt magából; neje és magam megrendülve néztük, hallgattuk. Mikor elmondta, mit tett a háború elkerülése céljából, arra kértem, írja meg nekem, hisz ezek oly súlyos tények, hogy egy jottát is kár volna megváltoztatni.

Hozzám intézett levelében röviden összefoglalja akkori eljárását e szavakkal:

»A világháború előzményeit illetőleg úgy áll, a dolog, hogy a szerajevói gyilkosság után eszemágában sem volt hinni, hogy ebből háborúnak kell bekövet-

keznie. Végtelen fájdalomra és elkeseredésemre kellett a nyomozásnak a szerb kormány bűnrészességét megállapító eredményeiből és Pasicsnak és a szerb diplomatáknak, ezenkívül az egész szerb sajtónak hihetetlenül provokáló, a monarchiát gúnyoló és kicsinyelő kijelentéséből' arról meggyőződnöm, hogy fel kell lépnünk Szerbia ellen. Először azon az állásponton voltam, hogy Szerbiához intézendő első jegyzékünk ne bírjon ultimátum jellegével. Majd hozzájárultam az érdekelt kormányférfiak többsége által javasolt ultimátumhoz, de annak szövegét enyhítettem és abban a július 18-iki minisztertanácsban, amelyik az ultimátum elküldését elhatározta, ennek előfeltétele gyanánt kívántam azt az egyhangú megállapodást, hogy:

a) biztosítsuk Szerbia integritását arra az esetre, ha az antant be nem avatkozik;

b) ha általánossá lesz is a háború, mondjuk ki már most, hogy a monarchia területi hódításokat — egyes stratégiai határkiigazításoktól eltekintve — eszközölni nem fog. Ez a megállapítás jött létre a július 18-iki minisztertanácsban.«

Szóval hozzátette, hogy *Bulgária megnyerésének gondolatát ő fogadtatta el Bécsben is, Vilmos császárral is.* Nehéz volt, mert Vilmos és Ferenc Ferdinánd nagyon el volt fogulva Ferdinánd bolgár cár ellen.

Mikor ezeket megtudtam, kértem, kényszerítettem, engedje meg ez adatok közlését, terjesztését. Tudni sem akart erről. Hisz ha *nem* ő akarta a háborút — mások akarták — azokra hárul a felelősség. Ez pedig jellemével nem fért meg. Csak azt ígérte, hogy őfelségétől engedelmet fog kérni az akták publikálására. Ezt a szándékát azonban csak 1918 október 23-án jelentette be az országgyűlésen. Már késő volt — nagyon késő.

Tisza e levelének történelmi jelentősége abban áll, hogy teljes nyíltsággal megadja a vá-

laszt egy nagyon vitatott kérdésre; arra, miért tért el eredeti, a háborút merőben ellenző álláspontjától? Sokan a német császár július 6-iki segítségét felajánló iratában keresték az okot. Tévesen, mert hisz Tisza Ferenc Józsefnek ez irat ismerete és említése mellett tett háborúellenes előterjesztést. Ez a kérdés pedig nemcsak minket érdekel, hanem mindenkit, ki tudni akarja a valót. Hogy csak egy példát említsek, az *American Historical Review*-ban Sidney Bradshaw Fay professzor, a háború eredetéről szóló igen becses tanulmányában ezeket írja: »Gróf Tisza, a magyar miniszterelnök, azok után, miket jelleméről és 1914 júliusban követett magatartásáról tudunk, képes lett volna bátran megmondani az igazat: de meggyilkolva véres sírban nyugszik, ajka mindenkorra bezárult,«

Bárhogy csűrjék, csavarják a dolgot, a háborúéit *elsősorban Szerbia felelős*. Bosznia, annexioja és az azt követő válság óta tudta, hogy az oroszok tényleges támogatására számíthat, tudhatta azt is, minő szoros a kapcsolata Pétervárnak Párizssal és ezen át Londen is. Bulgária leverése után, amiben diplomáciailag nagy segítségére volt Oroszország, öntudata, nagyon megnőtt. Azt is látta, hogy Ausztria-Magyarország 1903-1904 óta fenyegetődzik, de nem tesz semmit, tehát gyöngye, könnyű martalék. Már is írták, hogy a nagybirtok idejét múlta, a kisbirtokosokra került a sor. *Az egész ország táborrá vált: a nagyserb eszmét valósítani kellett — orgyilkosság útján is*. Amennyire tiszteljük a nemzeti eszmét és lelkesedést, ezeket a kinövéseket becsületes ember jóvá nem hagyhatja. Az egyes

embernek, még a főhercegnek is, megölése nem cél volt; hanem eszköz: eszköz arra, hogy végre is háborúra kényszerítsék a monarchiát és aztán orosz, francia, angol, olasz segítségével megalkothassák Nagy-Szerbiát.

Marko CZERNOVITZ szerb konzul vallomása.

Ezt elég becsületesek voltak be is vallani. Marko Czernovicz, odesszai szerb konzul egy IOBvben megjelent röpiratban így szól:

»A gyámoltalan kis szláv állam 1908-14-ig merészkedett a nehézfegyverzetű európai, békének megingatására. A délszlávok egyre odakiáltják a magyaroknak és németeknek: *nem félünk tőletek, mert velünk van Szerbia, Szerbia mögött meg Oroszország és szövetségesei.* A délszlávok belekényszerítették Ausztria-Magyarországot a háborúba a szerajevói gyilkosság végrehajtása által. A szerajevói lövések lángba borították a világot.

Tiszát, aki a háború ellen volt, mint láttuk, a szerb sajtónak és kormánynak kihívó hangja a nagy gyilkosság után is, térítette el eredeti álláspontjától. Ez talán hiba volt. De megbocsátható. Hisz Principék a vizsgálat alatt azt vallották, hogy Európának Nagy-Szerbia mellé állítása volt tettük indító oka és célja. Az az ultimátumhoz mellékelt Mémoire, mely e kihívásokat elsorolja, 57 oldalt foglal el az osztrák oklevelek gyűjteményében!. Wiesner osztálytanácsosnak július 13-iki sürgönye Szerajevóból, melyben kijelenti, hogy a szerb kormány előzetes tudomása az attentátumról nem kimutatható, úgy látszik, nem jutott idejében Tisza tudomására.

II. FEJEZET.

A hadüzenetig.

Lokalizálható volt-e a világháború?

Mikor az 1914 július 21-iki ultimátumot olvastam, úgy ítéltém: vagy tudják, hogy Szerbia enged, vagy akarják a háborút, *A dokumentumok bizonyossá teszik, hogy gróf Berchtold és társai igenis akarták*, bár ezt, úgy látszik, Ferenc Józsefnek meg nem vallották. Úgy látszik még hittek abban, hogy Szerbia magára marad Ezt kicsinyes eszközökkel akarták elérni. Számos levél tesz tanúságot arról, hogy azért tették éppen 23-ára és pedig utólag este hat órára a jegyzék átadását, mért Poincaré elnök az este távozik Péter várról, tehát a francia és a muszka nem igen irányíthatja közösen a belgrádi politikát. Mintha árulók, nem sürgönyözték volna meg mingyárt az oly nagy titokban tartott kemény cikkelyeket Párizsba és Pétervárra is Pedig félhivatalosan csak Berlinnel közölték.

Lokalizálható volt-e a háború? Ez — bárki mit mond is — *Angliától függött. Ha az angol kormány egyenesen kijelenti, hogy háború esetén az antanthoz csatlakozik, nincs összeütkö-*

zés mert akkor sem Ausztria-Magyarország, seni Németország e fenyegetéssel szemben nem indít hadat. Époly kevésbé lesz háború, ha Anglia francia és orosz barátainak nyíltan megmondja, hogy igazságtalan, a szerb gyilkosok megmentésére indítandó háborúban ne számítsanak segítségére. Hiszen a monarchia biztosítása, hogy területi hódításra nem gondol, — még Oroszországot is megnyugtathatja és Tisza azért követelte oly határozottan beiktatását és közzétételét.

Grey angol külügyminiszter szerepe.

Nézzük, hogy jár el e napokban Sir Edward Grey, Anglia külügyeinek vezetője. Nagyon szeretné az általános háborút elkerülni — legalább az osztrák-magyar és német nagykövettekkel, gróf Mensdorffal és Lichnowsky herceggel ezt elhiteti. Álláspontja az, hogy míg a bécsi kormány egyedül Szerbiával áll szemben, — neki semmi köze a dologhoz. Más, ha Oroszország beavatkozik; akkor európaivá válik a kérdés. Szeretné, ha Ausztria a határidőt meghosszabbítaná, hogy a nagyhatalmak is-hozzászólhassanak a dologhoz; szedetné, ha Bécs elfogadná a szerb választ, mely szerinte kielégítő; szeretné, ha a nem érdekelt négy nagyhatalom közvetítene; aztán még szeretné, hogy, mint 1913-ban, a nagyhatalmak- nagykövetei Londonban tárgyalják meg a kérdést. Mindezt szeretné, de alig tesz hozzá valamit, mingyárt elhagyja. Mihelyt Németország elfogadja a négy nagyhatalom közvetítését és kész részt venni benne — már a kon-

ferenda tervével áll elő. Mensdorffnak július 24-én azt mondta, hogy a főherceg meggyilkoltatása és néhány olyan, Szerbiával kapcsolatos körülmény, mely a jegyzékben idézve van, rokonszenvet ébresztett Ausztria iránt, »de viszont az is áll, hogy még sohasem láttam azt, hogy egyik állam egy-másik független államhoz oly félelmetes jellegű okiratot intézzen«. (Levelezés az európai válságra vonatkozólag. Angol hivatalos kiadás, *magyar nyelven*.) Véleményváltásba kell bocsátkoznia más hatalmakkal és azok véleményét megtudni: mikép enyhítsünk a helyzet súlyos voltán. Ugyanaznap a szerb kormány megkéri az angolt, bírja reá Ausztriát követelései mérséklésére, de egyúttal mozgósít is.

Greynek igaza volt abban, hogy ilyen hangú jegyzéket ritkán intéztek független államhoz. De époly igaz az is, hogy alig van példa olyan kihívó magaviseletre, mint aminőt Szerbia még a krízis alatt is tanúsított szomszédjával, nagyhatalommal szemben. E hangra csak az a meggyőződés biztathatta, hogy Oroszország és barátai, tehát Anglia is, melléje állanak. Hartwig volt a belgrádi orosz követ: annak levelezését kellené kiadni, bogy tisztán lássunk. Viszont maris pártot vallott az angol külügyminiszter, mikor július 26-án a párizsi, berlini és római nagykövetekhez intézett sürgönyében Oroszországot érdekelt félnek mondja. Mikor ennek jogát beleszólásra elismeri, voltaképp már elvetette a lokalizáció lehetőségét.

Ez a döntő nap vasárnap volt; azon megszokadt addig igen sűrű érintkezése az osztrák-magyar és német nagykövetekkel. De az orosz nagykövetnek aznapról kelt jelentése udvará-

hoz egyszerre megvilágítja a helyzetet. Bénéckendorff azt írja:

»Grey Berlinben egyre hangoztatja, hogy ott semlegességére háború esetén ne számítsanak. De nem beszél elég érthetően és nem vihetem előre. Attól tart, a közvélemény nincs mellette. Csak a *Times* jó. A _ radikálisok minden! megtesznek a szerb kérdésnek mellőzésére. Most Ulster kérdése foglalkoztat mindenkit. Anglia csak most ébred; most kezdi belátni, hogy a háború lehetséges. Ez szomorú, de így van. A külügyi hivatalban látnak, — de másutt nem. *Sehogy som sikerül nekem Greyvel levétetni álarcát.* Szükséges az angol közreműködés, de ha későn jő is — elmaradhatatlan. Grey csakúgy szenved attól, hogy Anglia még fel nem ébredt, mint mi; de ez nem sokat segít rajtunk.«

»Igaz, hogy azt mondják, Ausztria nem kezdi meg rögtön a háborút. Németország szerepe még sötétebb. Erre támaszkodom itt: *Anglia nem annyira Ausztria túlsúlyától fél a Balkán-félszigeten, mint Németországtól a világban.*«

Másnap Grey szava már sokkal világosabb és szilárdabb. Nagyon számít a hajóhadat illetőleg 25-én este, elhatározott és ma publikált rendszabályok hatására. Igen hasznos volt Buchanan pétervári nagykövet tegnapi sürgőnye. Berlin és Bécs bizakodásának Anglia semlegességébe már semmi alapja nincsen. Buchanan sürgőnye nincs benne az angol kétkönyvben. Valószínű tartalma: Oroszország és Franciaország készen vannak. Grey még várhat, míg a közvélemény megfordul.

Anglia békéje az orosz udvar kegyének volt kiszolgáltatva.

Az angol kormány és különösen Grey tehát nem Ausztriát és Szerbiát nézi, hanem lesi az alkalmat Németország megtámadására és

megsemmisítésére. Titkos megállapodások kötöttek 1912 óta Franciaországhoz és így, minthogy az politikailag nem volt elválasztható Oroszországtól, a muszkához is. Lord Loreburn kancellár egyenesen kimondja a háború eredetéről szóló könyvében, hogy 1912 óta »Anglia békéje az orosz udvar kegyének volt kiszolgáltatva«. Művében méltán helyez súlyt arra, hogy a kötelező szerződéseket, az állítólagos parlamentáris kormányban csak Asquith, Haldane és Grey ismerte, a parlament nem tudott róluk, de még a kabinet többi tagja sem.

Szaszanov jelentése a cárnak.

Hogy éppen 1912-ben készültek a végleges megállapodások, afelől az orosz külügyminiszternek, Szászán óvnak egy ezen év szeptemberében kelt jelentése tesz bizonyosságot. Szaszanov ekkor György király meghívására; Balmoral kastélyában időzött és benyomásait közli a cárral. Bonar Law, a konzervatív párt vezére olt kijelenti, hogy az Oroszországhoz való szorosabb kapcsolat, Grey politikája, az egyetlen kérdés, miben liberálisok és konzervatívok egyetértenek. Szaszanov azután értesülést keres afelől, hogyan járnának el német-orosz özszeütközés esetén. Franciaországgal már volt megegyezése az oroszoknak, oly értelemben, hogy a francia hajóhad ez esetben elzárná az osztrák magyart Konstantinápolytól. Ugyanezt kívánja most az angoltól, hogy t. i. a Keleti-tengeren álljon elébe a német flottának. Grey habozás nélkül kijelentette, hogy *Anglia mindent megtesz majd a német hatalom megdöntésére.* Megemlítette Poincaré azt a nyilatkozatát is,

hogy Anglia, ha német-francia háború üt ki, nemcsak tengeren, hanem szárazon is segíti seregekkel Franciaországot.

Még határozottabban szól György király, Vilmos császár unokatestvére. Nagyon nem tetszik neki, hogy Németország egyenlőségre jörekszik Britanniával. *Ha hadra kerül a dolog, nemcsak a német flottát teszik tönkre, hanem elsülyesztenek minden német hajót, mely kezükbe kerül.*

Grey tehát készen áll hurkot vetni Németország nyakába, mihelyt Szerbiát megtámadják. Ezt július 27-én már az orosz is tudja. Az angol külügyminiszter nem siet. Még túlnagy a részvét Ferenc József iránt és a béke vágya. Szaszanov — az siethet.

Az orosz tábornokok akarták a háborút.

Az orosz külügyminiszternek helyzete hasonlít Greyéhez. Az összes jelentések egybe hangzók abban, hogy Poincaré jelenléte Pétervárott nem szült valami nagy entuziazmust és hogy a szerbért sem igen lelkesedtek. A különbség abban áll, hogy Oroszországban sokkal fontosabb hatalmi tényező a hadsereg, mint Angliában, a generálisok pedig, a nagyhercegekkel, főképp Nikolaj Nikolajeviccsel élükön akarták a háborút. Így az osztrák-magyar és a német követ gróf Szápáry és gróf Pourtalés, kik különben is éles és el nem fogult megfigyelők, kezdettől fogva tisztában vannak az orosz beavatkozás valószínűségével. Tudják ugyan, hogy a miniszterek egy része ellene van, de Goremicin miniszterelnök és a többség igenis óhajtja. Szaszanov már 24-én kijelentette, hogy

nem Ausztria és Szerbia kérdése forog itt fenn, hanem európai ügy. Midőn az osztrák-magyar követ arra figyelmeztette, hogy itt a monarchikus eszme forog kérdésben, éppen az orosz külügyminiszter vette ezt semmibe, Épügy nem törődött azzal a biztosítással, hogy hódításra nem gondolnak. Már 25-én, megkezdődik a mozgósítás Ausztria ellen, mely még nem mobilizált és Szápáry aznapi jelentése szerint a helyzet kiélesedett. Nem „csoda, hisz 24-én kijelentette a francia nagykövet, hogy szövetségi kötelességének teljesen meg fog felelni. E tények visszahatása tükröződik vissza Sir Edward Grey megváltozott magaviseletében, ki már készül levetni az álarcot. *Bizonyos, hogy nyomban Szerbia után Oroszország tett, a nagyhatalmak között először, háborús intézkedéseket.* Hogy pedig az eljárás közös, mutatja Angliának már említett, ugyanaznap megindított tengerészeti előkészülete. Az alkudozás még folyik és pedig egyenesen Bécs és Pétervár közt, de annak csak időnyerés a célja. Izvolszkij, az orosz nagykövet Párizsban, biztosra vehette már az ő kis háborúja kitörését.

A francia politika.

Németország kezdettől fogva a legnagyobb ügyességgel törekedett magától, elhárítani azt a gyanút, mintha bármirily része lenne a háború előidőzésében. Poincaré úr, akkor a köztársaság elnöke, ma miniszterelnöke, erről a kényes kérdéstről így ír:

»Németország fejébe vette és hiszi, vagy úgy tesz, mintha hinné, hogy nekünk hátsó gondolataink vannak és revánsion törjük

eszünket. Eszünk ágában sem volt. Nagyon is jól tudtuk, mibe kerülne a háború Franciaországnak és az emberiségnek. Mit mondjak többet? Azon a napon, mikor a német támadás következtében Elzász és Lotharingia hozzánk szállott vissza, még az öröm mámora sem feledtette el velünk egy pillanatilag sem a viszonylagos felelősséget és a győzelmes Franciaország nevében, igen hangosan megmondtuk ismét megtalált honfiainknak, hogy mi sohasem indítottunk volna háborút felszabadításukra. Nem ismerek köztársasági elnököt, sem francia minisztert, ki valaha kiejtette volna a reváns dízót, nem ismerek közülök senkit, ki nyilvánosan, vagy csak titokban is, „táplálta volna a fegyveres összecsapás eszmét”.

Ugyanezen könyvének más helyén olvasuk: »Ha azt állítom, hogy Franciaország és kormánya semmivel sem vádolhatják magukat, ezt nem azért teszem, hogy bárkit az elnökök vagy miniszterek közül, kik 1871 óta országunk ügyeit intézték, megvédjem a külföldi rágalmozók ellen; még csak azon nagyon is bevallható gondolatnak sem hódolok, hogy Franciaország alakja a készülő történet előtt szeplőtelenné tűnjék fel. Azért teszem, mert a tények lelkiismeretes áttekintése és azoknak, kik tudnak felőlük, kikérdezése után, nem tállaltják politikánk vezetésében még árnyékát sem harciaakarathoz,« de még oly oktalanságot, idétlenséget, vagy mulasztást sem, mely igazolhatta volna Németország hadüzenetét«.

Mit egy nagyhatalom ilyen kiváló feje ex cathedra mond, az kétségbe nem vonható. De néhány kérdés talán mégis, meg van engedve.

Elhisszük, hogy a hivatalos Franciaország

ritka önmegtagadással magáévá tette Gambetta híres mondását: *toujours en penser, jamais en parler* (mindig rágondolni, róla soha sem beszélni), t. i. Elzász-Lotharingiára. Arról is meg vagyunk győződve, hogy Poincaré úr és társai szívesen kapták volna vissza az elveszett tartományokat ingyen, vér nélkül. De lehetett-e gondolni arra, hogy Németország ezeket a *német* tartományokat küzdelem nélkül átengedi? Mivel pedig Gambetta szavában benne van az örökös reájuk gondolás, az mégis több egyszerű, gyöngé, platonikus óhajtnál. Gondoskodni kellett tehát a visszaszerzés eszközeiről: szövetségesekről, hadi készülségről. Mindkettő dolgában pedig Franciaország a háború kitörésekor erősebben állott Németországnál, melyet világhódító szándékkal vádolt.

Aztán van a Poincaré úr beszédében egy bizonyára öntudatlan kihagyás. Miniszterekről és elnökökről szól, de tábornokokról nem. Pedig hogy a vezérkar és tábornokok hosszú éveken át egyebet sem tettek, mint a reváns előkészítésén fáradni: azt ugyan senki kétségbe nem vonhatja.

A lényeges az, hogy az orosz-francia szövetség *támadó* volt; a két fél közös eljárásának pontos szabályozásával. Csak éppen, a formális hadüzenet ódiúmát kellett Németországra kényszeríteni. A hármasszövetség pedig mindvégig *védelmi* maradt. Még Németország és Ausztria-Magyarország közt sem volt katorai konvenció.

De hogy is lehetne Franciaország bűnös mikor oly szörnyű büntetésekkel sújtja azokat, kik szerinte előidézték a háborút!

Minden kormány közt, még a szerbet sem véve ki, *legjobban a francia akarta a háborút*

ha tán nem is abban a momentumba. Az orosz és francia kölcsönösen tüzei egymást. Franciaország az orosz egyenes; követelésére ép akkor iktatta törvénybe *a hároméves szolgálati időt*. Olyan terhet rótt a nemzetre, melyet az, a belga követ meggyőződése szerint, *sokáig nem bírhat el*. Diplomáciai tekintetben azonban nagyon óvatos. *Poincaré* nagy, hivatalos toasztjában is csak a világegyensúly fentartásáról szól *Pétervárott*. Mikor gróf *Szécsen* Miklós nagykövetünk július 24-en átadta az ultimátum másolatát a francia hadügyminiszter helyettesének, ez *elismerte Szerbia köteleességét* az elégtételadásra, nem mentette annak eljárását és teljes szimpátiáját fejezte ki Ausztria-Magyarország iránt. *Berthelot* úr csak attól tartott, hogy az orosz kormány nem állhat ellen a pánszláv nyomásnak. *Pichon* volt külügyminiszter szerint béke lesz, ha *Berlin* nem akar háborút. A német kormány aznap kijelentette *Párizsban*, hogy azon esetben, ha más államok is beavatkoznának az osztrák-szerb összeütközésbe, *Németország megfelel szerződéses köteleességének*. Ezt riasztásnak szánták, de hiába. Mint láttuk, Franciaország azonnal ugyanolyan kötelezettsége betartásáról értesítette az, orosz kormányt. *Poincaré* úr, ki nagyon bőven szól beszédeiben a központi hatalmaknak minden harciasnak *tekinthető mozdulatáról*, — erről *éppen nem emlékszik meg*. Pedig ez döntötte el nemcsak Oroszország állásfoglalását, hanem *Angliáét is*. Bizonyos, hogy *a francia közvélemény nem osztatlanul lelkesedett a Szerbiáért viselendő háborúért*, de azért máris megkezdődtek a hadikészületek.

Németország hangulata Szerbia ellen fordul.

Németország kormánya is, ebben a stádiumban, akarta a háborút. Igaz, hogy kezdetben *éppen nem volt Szerbiával, sőt Tisza panaszkodik a német császár szerb hajlandóságai ellen* (július 1-én). De mihelyt a gyilkosság részleteit és előzményeit kezdi megállapítani a nyomozás, nagy változás áll be. A császárra — úgy mint az egész európai közvéleményre — nagy hatása volt a királygyilkosságnak. A szerbek eddig csak saját fejedelmeiket szokták megölni, — most ezt a gyakorlatot átvitték a külföldre is. Hiszen, ami Szerajevóban történt, csak utolsó, borzasztó jelenete volt az addig tőlük rendszeresen folytatott attentatum-tragédiának (Csuvaj, Skeriecz, Miklós montenegrói király). A hármasszövetség egész lényében konzervatív, védelemre számított volt, most anarchikus elemek is sorakoznak ellene, melyek elfojtása kötelesség. Éhez az érzelmi szempont-hoz azonban fontos politikai indokok is járulnak. A nagyszerb-pánszláv agitáció velejében megtámadja a soknyelvű Ausztria-Magyarországot, mely eddig annyi türelmet mutatott és mely a német birodalomnak immár egyetlen mégbízható szövetségese. *Bethmann-Hollweg* kancellárnál *ez az indok döntött*. Meg kell ragadni a mostani, tán utolsó kedvező alkalmat. Hadd mutassa meg a monarchia túrhetetlen kiá szomszédjával szemben, hogy nagyhatalom. Orosz beavatkozástól nem kell tartani, tehát franciától sem. Anglia meg úgyis semleges marad.

Katonai szempontok a szerb háború megindítása mellett.

Éppen nem mellékes a *katonai szempont sem*. Világos, hogy a végleges összeütközés a két nagyhatalmi csoport közt el nem kerülhető és legjobb esetben csak rövid időre elodázható. Német számítás szerint most még a két központi birodalomnál van a túlsúly.

Homer Lea amerikai író egy gyönyörű tanulmányában még 1912-ben megírja »Az angol-szász napját«, melyben Angliának szinte kötelességévé teszi a német elleni háborút, Észak-Amerikának pedig az abban való cselekvő részvételt. Erre *Frobenius* német nyűg. alezredes válaszolt: »A birodalom sorsdöntő órája« című értekezéssel, melyben a háború kitörését kívánja, mielőtt Oroszország egész erejét kifejtheti. Ezért őt a német trónörökös üdvözölte. Viszont *Bethmann-Hollweg* kéri a császárt: tartsa vissza fiát, mert ezt az antant aggasztó jelnek nézi (júl. 20.). ... Erre a császár meg is rója a trónörököst, ki röviden azt válaszolja: a parancsot teljesítem.

Szögyény július 12-én megmagyarázandónak tartja, miért sürgetnek a döntő körök, főképp Vilmos császár erélyes, esetleg háborús fellépést Szerbia ellen. »A mostani időpont megválasztása mellett — német fel fogás szerint, melyben osztozom — általános politikai szempontok mellett szólnak különleges, a szerajevói gyilkosságból folyó momentumok is. Németország az utolsó *Időben* meggyőződött arról, hogy Oroszország nyu-

gati szomszédjai ellen készül és a háborút ellenük egyenesen számításba veszi. De csak a jövőre, ma még nem áll készen. Éppen nincs kizárva, hogy Oroszország, lia Szerbiát megtámadják, azt fegyverül segíti, de katonailag még nem oly erős, aminő előreláthatóan néhány év múlva, lesz. Azt hiszi továbbá a német kormány, hogy Anglia nem vesz részt egy balkáni kérdés miatt kitört háborúban még akkor sem, lia Franciaország az oroszhoz csatlakoznék. Az angol-német viszony annyira javult, hogy innét nem kell ellenségeskedéstől tartani. Fel kell tehát használni ezt a reánk nézve annyira kedvező konstellációt. A gyilkosság pedig az egész világ szemét felnyitotta. Minden civilizált nemzet belátja, hogy Szerbiát felelősségre kell vonni és ezért Szerbia barátai sem fognak érdekében fegyveresen fellépni.»

Még tisztábban tűnik elő ez a katonai szempont gróf *Lerchenfeld* berlini bajor követnek, a, bajor miniszterelnökhöz július 31-én keit leveléből: »Az itteni katonai körök nagyon bizakodók. Már hónapok előtt kijelentette *Moltke*, a tábornok főnöke, hogy az időpont katonai szempontból olyan kedvező, minő belátható időben alig lehet újra. Okai: 1. A német túlsúlya. Franciaországnak és Oroszországnak nincs tarackja, tehát nem harcolhat meredklövással fedezetben álló csapatok ellen. 2. A német gyalogsági fegyver fölénye. 3. A francia csapatok elégtelen kiképzése, a lovaság kétévi szolgálata és minden fegyvernemben két korosztálynak egyidejű behívása miatt, mit a háromévi szolgálat visszaállítása okozott. Mindez ártott a kikézésnek.

Ausztria, a »mindjobban feloszló államalakulat«.

Megvolt tehát az *optimizmus*, úgy diploma-, ciai, mint katonai tekintetben. De más hangokat is hallunk. Igen érdekes *Jagow* külügyminiszter (államtitkár) levele *Lichnowsky* herceghez, ki tudvalevőképpen nem sokra becsülte Ausztriát (július 18.) Sokban, úgymond igaza van, de hiába, szövetség köt Ausztriához. Kérdés, jól járunk-e ezzel *a mindjobban feloszló államalakulattal a Dunánál*. De ha nincs jobb. Ha most fel nem lép és mi nem segítjük, *a felbomlás folyamata még gyorsabbá válik*.

Nekünk nem érdekünk az orosz túlsúly a Balkánon, ellenben nagy érdekünk az erős Ausztria. Szívesen elismerem, hogy *örökre nem lesz fentartható*. De akkor más kombináció lesz lehetséges.

Talán legerősebben hangsúlyozza a háborús akaratot *Stolberg* hercegnek, *Tschirszky* helyettesének levele *Jagowhoz* (júl. 18.) Berchtold azt reméli, hogy Szerbia nem fogadhatja el a követeléseket, de ez mégsem bizonyos.

— »Kérdésemre: mi történjék, ha ily módon zátonyra kerül az egész, a külügyminiszter azt válaszolta, hogy akkor a gyakorlati kivitelnél *messzebbmenő beavatkozást kell eszközölni*. Ha csakugyan véglegesen akarják tisztázni a viszonyt Szerbiával, mit gróf Tisza is elkerülhetetlennek tart, nem értem, miért nem állanak elő olyan követelésekkel, *melyek feltétlenül előidézik a szakítást*.«

Amellett azonban a német diplomaták kérülni *akarják látszatát is annak, hogy Ausztria*

Magyarországot előretolják. Jagow július 12-iki levelében kéri Lichnowskyt, nyerje meg az angol sajtót annak a nézetnek, hogy Európa kulturális lelkiismeretével összeférhetetlen a politikai latorerkölcs és érthető, ha a monarchia az állandó fenyegetéssel szemben védekezik. Hozzáteszi, hogy kerüljön mindent, amiből azt lehetne következtetni, hogy mi »heccöljük« háborúra az osztrákokat. Ez a fordulat gyakran található az akkori német diplomáciai levelezésben.

Németország és császára tehát a háború lokalizációja mellett vannak, de ha ebben nem érnek célt, nem riadnak vissza egy általános háború gondolatától sem.

Vilmos császár temperamentumos széljegyzetei.

Talán érdemes összefoglalni azt is, hogyan nyilatkozik meg Vilmos császár erős temperamentuma és fiatalos közvetlensége azokban a gonddal, bajjal tele hetekben. Nem a fejedelmi társaihoz írott hivatalos levelei érdekesek e szempontból, hanem a jelentésekhez kapcsolt szabad széljegyzetek. Megemlítettük ily módon kifejezett véleményét Tiszáról. Ugyanabban a jelentésben áll az is, hogy a jegyzék átadásával várnak Poincarénak Pétervárról távoztáig. A császár megjegyzi: »Be kár! Mikor pétervári követe elmondja Szaszanov véleményét Tiszáról, hogy »félbolond«, a császár odairja: Bolond ő maga. Lichnowsky jelentése (július 29.) Grey nyilatkozatairól a szerb ügyben, végig legfelsőbb glosszákkal van tele. Mikor azt mondja, hogy csak nem azonosítja magát olyan

követelésekkel, melyek nyilván háborút idéznek elő, így ír: *Ez szörnyű brit szemtelenség.* Én nem vagyok hivatva à la Grey, az (osztrák) császárnak elrendelni, hogyan őrizze meg becsületét. Mikor Lichnowsky azt válaszolja, hogy ez Osztrák-magyar belső ügy, melybe nem avatkozhatunk, így kommentálja: »Helyes, ezt Greynek világosan, tisztán kell megmondani, hadd lássa, hogy tréfát nem értünk. Grey, abba a hibáim esik, hogy egy fokra helyezi Szerbiát Ausztriával és más *nagyhatalmakkal!* *Ez halatlan!* *Szerbia rablóbanda, melyet gonosztetteiért le kell tartoztatni.* Igaz brit gondolkodás és leereszkedően parancsoló eljárás, melyet visszautasítok.« W. I. R. Párizsi követének július 24-iki jelentéséhez oda fűzi: *Ultimátumokat vagy teljesítenek, vágy nem, — de nem vitatkoznak felölük.* Igen erősen nyilatkozik a július 24-iki hécsi jelentéshez, mely szerint *Berchtold* Pétervárott kijelentette, hogy a monarchia nem óhajt szerb területet: »*Szamár!* *Vissza kell kapni a Szandzsákot,* különben a szerb az Adriához férkőzik! Ausztriának a Balkánon túlnyomónak kell lennie, Oroszország rovására, különben nincs nyugalom.«

Igen jellemző megjegyzése a szerb válaszjegyzékre, melyet — elfogadhatónak talál. »Ez több, mint amennyit várhatni lehetett. *Bécsnek nagy erkölcsi diadala:* hanem *ezzel elesik minden ok a háborúra* és *Giesl nyugton Belgrádban maradhatott volna.* *Erre én sohasem rendeltem volna el a mozgósítást.* Mikor kitűnik, hogy *Olaszország* nem tartja magára nézve kötelezőnek a háborúban szövetségesei oldalán való részvételt, *nem is közölhető szavakban kel ki a király ellen.*

Szerencsére ezek az erős szavak nem ront-
hatják le Vilmos császár érdemet, hogy negyed-
századon át Ferenc Józseffel együtt *hű őrzője*
volt a békének és megelőző háborúra sohasem
volt kapható. Szavai sokkal harciasabbak, mint
íettei; nem is sokat árthattak, mert hiszen *csak*
a hivatalos elintézés után kerültek hozzá az
iratok. Inkább azt a benyomást keltik, mintha
a kitörésekkel — mint mi magyarok is szok-
tuk — könnyíteni akart volna a lelkén.

Ferenc József aláírja a hadüzenetet.

Berchtold elküldte az ultimátumot, melyet
utólag »démarche«-nak nevezett, de *semmi hadi*
készület nem, volt. Tiszának kellett őt 24-én
figyelmeztetni *a mobilizáció megkezdésére*. A
hadügyminiszter és a vezérkar feje szinte tün-
tetőleg *szabadságot élvezett*. Putnik szerb gene-
rálist még 26-án osztrák fürdőzéséből *hazabo-*
csátották. A külügyminiszter, úgylátszik, teljes
hatást remélt a »*papírsárkánytól*«. Mitsem he-
derített az ismételt német unszolásokra, úgy-
hogyan *Berlinben kétségbe voltak esve*, nem tud-
ták, mit is akar?

Ferenc Józsefnél volt a végső döntés. Nagy
lelki vívódások után Ischlben, július 28-án *alá-*
írta a Berchtoldtól szövegezett hadüzenetei
Szerbiának.

Mikor ezt az iratot kihozták szobájából, hű
és eszes hadsege, gróf Paar Eduárd felkiál-
tott: »*Nyolcvannégyéves korban nem írnak alá*
hadüzenetet«.

III. FEJEZET.

A felborulás.

Nagy Lajos királyunk öccsét, Endrét meggyilkoltatta neje, a nápolyi Johanna. Az összes fejedelmek, élükön a pápával, kifejezték részvétüket. Az egész keresztyénséget fellázította a szörnyű eset. A hős király boszuló hadjáratra indult. Hosszú útján, egész Itálián keresztül fényesen fogadták, ünnepelték, zengték dicséretét. Nápolyt is elfoglalta, kemény megtorlással élt a kézrekerült bűnösök ellen, még egy királyi herceget is megöletett ott, hol Endrét megfojtották. Senkinek sem volt ellene szava. De midőn a főhűbéres úrnak azt írta, hogy édes testvére halálán érzett fájdalmát jelentékenyen enyhítené, ha *Nápoly koronáját reá ruháznák, ellene fordult mindenki, a pápa is.* Nem használt a magyar seregek vitézsége – Nápoly Johannáé lett.

Nem hasonló, hanem azonos volt Ferenc József esete. Míg csak a bűnösök elleni megtorlásról volt szó, senkinek sem volt kifogása. De már a jegyzék átadása utáni napon megjegyezte a francia igazságügyminiszter, hogy a jogi kér-

déstől megkülönböztetendő a politikai szempont. Mihelyt úgy látják, hogy a szerajevói gyilkosságot politikai célok elérésére akarja felhasználni a bécsi udvar: ellene fordul mindenki. Az érzelmi momentum, a fejedelmek szolidaritása, a kultúra és a gazdaság veszedelme, ha általános lesz az összeütközés: mindez hiábavaló, mihelyt az antant kéri, hogy itt egy tagjának hatalmi érdeke forog kockán. Az úgynevezett hármasszövetség ellen síkra száll, egy világ.

A monarchia elégtétele és Szerbia szuverenitása.

Bécsben és Berlinben úgy gondolkodtak, — vagy legalább úgy beszéltek és írtak — mintha a július 28-iki hadüzenet nem változtatna semmit a helyzeten. Hiszen e végső lépés várható volt, mióta Szerbia nem fogadta el teljesen a július 23-án átnyújtott jegyzék feltételeit és mozgósítóit Természetes, hogy másutt másképp ítélték. Oroszország kezdettől fogva azt vitatta, hogy ez európai kérdés és ehhez nem volt nehéz alapot találni. Midőn ugyanis Szerbia 1909-ben Bosznia annexiója miatt nyugtalanodott és háborúra készült, nem a monarchia, hanem Európa szava kényszerítette arra, hogy egyenesen lemondjon Boszniára való aspirációjáról és hogy a békét többé nem zavarja. Tehát most is a nagyhatalmak feladata eldönteni: mennyiben vétett vállalt kötelessége ellen. E felfogásnak még nagyobb súlyt adott a szerb kormány július 27-iki válasza, melyet a német császár is elfogadhatónak tartott és mely elég-

telen tartalma mellett is, *hangban a legnagyobb engedékenységet mutatta.* Franciaország az oroszokkal tartott. A francia nemzet nem azért költött annyi milliárdot az orosz seregnek és a magáénak növelésére és teljes karbanhozatalára, hogy *ne* legyen háború. Elérkezettnek látta az időt diplomáciai eljárásra oly módon, hogy *a monarchia teljes elégtételt nyerjen,* melyre joggal számíthat, másrészt pedig *Szerbia szuverenitása ne szenvedjen csorbát* és így Oroszországnak se legyen alapos oka a beavatkozásra.

Anglia tiltakozott még az ellen, mintha *mindenesetre* Oroszország mellett és Németország ellen foglalna állást.

Egyáltalában úgy látszott, mintha az utolsó, döntő lépések előtt *magukba szállottak volna a vezető embereié* és visszariadtak volna attól a szörnyű veszedelemtől, melyet a legizzóbb képzelő erő sem festhetett elég nagynak. Egy elhamarkodott határozat és lángba borul a világ.

Grey mentő terve meghiúsul.

Grey már július 24-én meghívta Németországot, Franciaországot és Itáliát, mint nem közvetlenül érdekelteket, hogy *londoni nagyköveteik vele együtt keressenek módot a veszedelem elhárítására.* Németország ezt elfogadta, sőt azon elve ellenére, hogy a szerb ügy csak *Ausztria-Magyarországot* érdekli, mégis közölte a tervet Béccsel, hol azonban kész volt a válasz, hogy a szerb mobilizálás, majd *a hadüzenet miatt ez a módszer idejét múlta.*

Most már a készülleteit javában siettető orosz penget békésebb húrokat. A német nagykövet előtt beismeri, hogy Szerbiának felségjogai kímélésével »meg kell kapnia a megszállt leckét«. Szápáry július 22-iki. jelentése szerint Szaszanov, eddigi magatartásával ellenkezően, nagyon barátságos. Nagykövetünk kifejtette, hogy *a monarchia Oroszország irányában a legjobb indulatot táplálja*, nem igaz, hogy Konstantinápoly vagy Szaloniki felé tör, az sem, hogy Németország szorítja preventív háborúba. Szerbiával szemben azonban az önvédelem kényszere alatt vagyunk és ebbe nem tűrhetünk beleszólást.

Tudjuk, mi lehet a végső következés, mint azt Grey is kiemelte: *a társadalmi, vallásos és erkölcsi rend összeomlása*. A külügyminiszter erre azt válaszolta, hogy *a balkáni szlávokat éppen nem szereti, azok nyűgök Oroszországra nézve*. Elismeri, hogy célunk teljesen legitim, de eszközeink nem helyesek, *jegyzékünk túlmerev*. Itt csak csekélységek és szavak körül származnak differenciák. Nem fogadnók-e el az olasz vagy az angol király közvetítését? Július 28-án Sebeko nagykövet közvetlenül tárgyal Berchtolddal, ki kijelenti, hogy a szerb kihívások és az ellenségeskedés megkezdése után »csak a monarchia tekintélyének megóvásáról«, lehet szó. Tűzzel a közvetlen orosz-osztrák érintkezés, melyhez Grey is nagy reményeket fűzött, félbeszakadt. Nem annyira Berchtold, mint Szaszanov hibája, ki már július 28-án, mielőtt a bécsi, beszélgetésről tudíttatott volna, kimondta, hogy a hadüzenet véget vet a tárgyalásnak.

Vilmos császár garanciák fejében kész a békés megoldásra.

Most Vilmos császár lép fel mint *a békítés apostola*. Említettük, hogy *a szerb választ ki-elégítőnek találta* és talán hatott reá *londoni nagykövetének* főntebb említett július 27-iki híradása, valamint az a *lesújtó újsága* is, hogy *háború esetén Olaszországra számítani nem lehet*. Mindenesetre igen *komolyan* veszi feladatát. Kancellárjához intézett levelében (július 28.) kifejti, hogy a szerb válasz után *nincs már alapja háborúnak*. De mivel a szerb keleti nép, mestere a húzás-halasztásnak, *garancia* kell. Ha semmi sem történék, oly rossz hangulat támadna, mely *a dinasztíára nézve veszélyessé válhatna*.

Ausztria-Magyarország hadseregének becsületét meg kell őrizni, hogy ne mozgósított legyen már harmadszor hiába.

Tehát biztosítás kell, hogy Szerbia ígéretét *végre is hajtja*. Ez a biztosítás Szerbia egyrészének (Belgrádnak) átmeneti megszállásában állana. *Ez alapon kész vagyok Ausztriában a békét Közvetítem.*» Bethmann-Holweg még aznap elküldi a híit Bécsbe ég a pétervári nagykövetet, *Pourtalést* is megbízza, szóljon Szaszanovnak, hogy ezen alapon, ha Ausztria így elégtételt nyer, *megindulhat a közvetlen tárgyalás Bécsben*.

»Nagy szellemek találkoznak«. Egészen függetlenül a császártól, *Grey* is megtalálja ezt az expedienst, *Belgrád megszállását zálog gyanant*, ajánlja a német nagykövetnek. Az angol külügyminiszter aznap *már nagyon sötét szín-*

ben látja a helyzetet. »A világháború el nem kerülhető, ha Ausztria nem engedi a szerb kérdés megvitatását.« Szinte próféta lélekkel hozzátette: *nem tudni, kinek a háza marad épen, ha kitör a nagy tűzvész.*

Bizonyos, hogy *ha nem is az angol miniszter, az angol közvélemény igen komolyan vette Belgrád megszállásának tervét.* Ez látszott utolsó menedéknek a katasztrófa elől. Magam olvastam egy július 29-iki *angol* lapban, *hogy Belgrádot a mieink már el is foglalták.* A plessi hercegné Londonból július 31-én, ezt sürgönyzi a német császárnak: »Belgrád elesett, Szerbiát már megbüntették: hadd húzódjék vissza Ausztria, úgyhogy Európa békéje biztosítvai legyen. Ezt csak felséged eszközölheti Oroszország visszatartásával. Különbön féltém Németországot. Isten legyen felségeddel most és mindenha.« Willy még 28-án sürgönyöz a cárnak:

Az összes fejedelmeié érdeke, Hogy azokat, kiknek részük van a gonosztettben, méltó büntetés érje. Ez a szellem uralkodik még ott és ekéz a politikának semmi köze. Viszont az a szoros barátság, mely minket hosszú idők óta oly szilárdan összefűz, arra késztet, hogy Ausztriánál mindent megtegyék kielégítő eredmény elérésére.

De nemcsak a német császár lépett a béke útjára, hanem *a cár is.* Sürgönye keresztezi a császáréét. Július 29-én Vilmos császárnak sürgönyöz:

»Örülök hazatérteden. E fölötté komoly pillanatban segítségedhez folyamodom. *Nemtelen háborút üzentek egy gyenge államnak.* Koppant nagy a felháborodás Oroszországban és magam is osztozom benne. Előre látom, hogy engednem kell a reám nehezedő nyomásnak és *kénytelen leszek a végső, háborúhoz vezető rendszabályokhoz nyúlni.* Hogy egy olyan sze-

rencsétlenségnek, minő egy európai háború volna, elkerülését megkíséreljük, kérlek régi barátságunk nevében, *tégy mindent, mit tehetsz, szövetségeseid viszsztatartására. Nicky.*«

Nevezetes c sürgönyben, hogy csak *megkísérlésről szól*. Vilmos császár mást is látott benne: a cár gyengesége beismerését, igyekvést *a felelősségnek reáhárítására és titkos fenyegetést*, ha nem állítja meg Ausztriát.

Nyomban felel: Ausztria háborúja nem nemtelen. Tudja, hogy a szerb ígéret papírmalaszt. *Hódítani nem akar*, Oroszország tehát bátran maradhat nézője az összetűzésnek. Lehetséges az orosz kormány közvetlen megegyezése az osztrákkal.

»Kormányom erre törekszik. *Csakhogy az orosz hadikészületet Ausztria, fenyegetésnek tekintheti, sietetheti a bajt, melyet mindketten ki akarunk kerülni és kockáztatja közvetítő szerepemet, melyet felszólításodra vállaltam.*«

A cár megköszöni a barátságos sürgönnyt és a szerb-osztrák problémának *a hágai békebíró-ság elé való utasítását javasolja*. A »szerető Nicky« bízik a császár bölcsességében és barátságában. Válaszul a cár *erős nyomást követel Ausztriára*, de kijelenti, hogy a katonai intézkedések semmiképp sem ütköznek össze barátja közvetítő szerepével.

Az angol király is a békítők sorába lép.

Willy erre búsan megjegyzi, hogy közvetítő szerepének vége, *mert a cár az ő háta mögött már öl nap előtt mobilizált*. Az egész cári felszólalást csak »manővernek« nézi, időnyésre. Milyen jól esett volna neki Neptunként

szigonyával lecsendesíteni a háborgó, habzó hullámokat. Bizonyos, hogy *a bonyodalom e stádiumában Németország és uralkodó ja mindent megtett a lokalizáció érdekében, a nagy háború elkerülésére. Különösen kiemelendő, hogy Bethmann-Éollweg mindig megőrizte mérsékletét és főképp Berchtold csökönységére és kerülgetése miatt bosszankodik.*

Vilmos császár nem is sejtette, mennyire igaz volt, hogy *ez a fejedelmek ügye.* Utoljára is az ő dolguk *a végső határozat és így nem csoda, ha a békítő sorába lép az angol király is. Henrik porosz herceg, a császár öccse, júl. 26-án Angliában járt és beszélt unokatestvérével, az angol királlyal is. Visszajövet júl. 28-án jelenti bátyjának, hogy György király igen közelinek látja a háborút és kijelentette, hogy »törekedni fogunk mindentől tartózkodni és semlegesek maradni«. A herceg őszintének tartja György király törekvését, elejét vonni a világ lángba borításának. Hiszi is, hogy Anglia eleinte neutrális marad, de nehezen sokáig, Franciaországhoz való viszonya miatt. Sürgönyöz a királynak, hogy Vilmos minden megtesz Nicky kérésére a béke megőrzésére. Csak-hogy az orosz és francia mozgósítás folyamatban van és ez védelmi intézkedésekre kényszerítheti Németországot. A katasztrófa elkerülésének csak egy módja van: ha Anglia semlegességre szorítja az orosz és a franciát. Keli, hogy Anglia és Németország a szörnyű baj megakadályozására együttműködjenek.*

Grey kiábrándító nyilatkozata.

A király még aznap (júl. 30.) felel. Örül, hogy Willy együtt dolgozik Nickyvel a béke fentartásán.

»Kormányom mindent megtesz, hogy rábírra a franciát és az oroszot a további készülétek felfüggesztésére, ha Ausztria megelégszik Belgrád és környéke megszállásával, zálogául a kielégítő elintézésnek és azalatt a többi ország nem folytatja a mobilizációt.«

Biztosítja a császárt, hogy mindent megtesz az európai béke megőrzésére. Ezt a hírt mingy árt közölték *Béccsel* is. Fogantja azonban már nem lehetett. Vilmos örömét e biztosításokon nagyon lelohasztotta Grey július 29-iki nyilatkozata *Lichnowskyhoz*: *Míg Oroszország maga áll szemben Ausztriával, Anglia be nem avatkozik. De ha Németország segítené Ausztriát, meg van adva a francia-orosz szövetség és együttműködés.* Hogy ne tartsák hitegetőnek, kénytelen megmondani, hogy mihelyt *Franciaország angazsálva van, Anglia sem maradhat semleges. Grey tehát, Vilmos szava szerint, meghazudtolta királyát.* Másnap Cambon — francia nagykövet — Lloyd George szerint az, aki Angliát belevitte a háborúba — figyelmezteti Greyt 1912 november 22-23-iki levélváltásukra, melyben megígérik, hogy alkalomadtán, ha támadás fenyegeti Franciaországot, Anglia tengeren és szárazon megsegíti.

Békés volt az *olasz* kormány. *Kijelentette, hogy mindenhez hozzájárul, mi a háború elkerülését biztosítja.*

Franciaország fegyverkezik.

Éppen csak Franciaország nem hallatja ez időszakban az engesztelés szavát. Poincaré *Viviani* miniszterelnökkel megjött: volt tehát már erős *kormány*. *Viviani* július 29-én közli a német nagykövettel, hogy Franciaország fegyverkezik, de csak csekély mértékben és diszkréten. Nem tartaná nyugtalanítónak, ha mi is úgy tennénk. Franciaország nem akar háborút – Akkor minek készült, minek akarja erre bírni Németországot? Bizonyos, hogy Pétervárra nem hatnak csillapítóan, sőt világos, hogy *Paleologue*, ottani francia nagykövet igazi lelke a háborús pártnak. Nyíltan azonban a francia kormány nem beszélhet, mert a közvélemény éppen nem *harcias*. A miniszterelnök csitít – de aznap, július 30-án, a külügyi igazgatója azt mondta Izvolszkynak: Franciaország semmiképp sem avatkozik az orosz hadikészületekbe. Még világosabban szólt a hadügyminiszter: Oroszország csak készüljön tovább, de még intenzívebben, bármiképp nyilatkozik is hivatalosan. Másnap éjjel a hadügyminiszter az orosz katonai attaséval közli a legszívesebb és legbensőbb szavakkal, hogy kormánya szilárdan elhatározta a háborút, és arra kéri, erősítsem meg aa francia vezérkar reményét, hogy minden erőnket Németország ellen fordítjuk. Ausztriával pedig nem törődünk.

Tudjuk, hogy már a mozgósítás is háború volt. De itt a teljes bizonyítása annak, hogy a francia kormány *elhatározta* a háborút, még mielőtt azt Németország, kénytelenségből, az orosz mozgósítás miatt, az oroszoknak megígizte.

Egy kiváló angol történetíró szerint Franciaország, bár nem óhajtotta a háborút, kísérletet sem tett szövetségese visszatartására.

Annál harciasabb a vezérkar. *Buat* tábornok 1914 tavaszán így szól röpiratában:

A német vezérkar nagyon jól tudja, hogy a *Belgiumra való tekintet minket meg nem állíthat*. Ha szerződések megszegésétől függ a győzelem, az *írás keveset nyom a latban* és a győzelem után helyreállíthatók. Ki bírná ilyen helyzetben *biztosítani a semleges államok jogát?* Hiszen minden garantáló hatalom belebonyolódik a harcba. Nem állott egyedül. Bridges angol alezredes már 1912. április 23-án kijelentette Jungbalth belga vezérkari főnöknek, hogy Belgium beleegyezése nélkül is szállítanak oda se-reget.

Az 1892-iki francia-orosz katonai szerződés megállapítja, hogy a mobilizáció háborút jelent, 3. cikkelyében az áll, hogy a hadierő *nagyban döntő harcba viendő, úgyhogy Németországnak egyszerre kelljen nyugaton és keleten harcolni. Boisdeffre* tábornok, e szerződés egyik alkotója, kívánatosnak tartja, hogy a két frigyestárs készülődése Németországot *mozgósításra kényszerítse, úgyhogy azt lehes-sen feltüntetni békebontónak.*

A francia lelkiismeret hangja

Kaptam egy július 29-én írt levelet Párizsból, igen komoly kézből. »Nous allons a la guerre« – belemegyünk a háborúba. Okul azt jelöli meg, hogy *ha mi Szerbiával így bánunk, el, Németország idővel ugyanezt cselekszi Franciaországgal.* Felesleges a nagy különb-

ségre csak reá is utalni. Hisz francia orgyilkosok csak nem fenyegetik a Hohenzollerneket. De hiába, ilyen eszközökre volt szükség az éber francia lelkiismeret elaltatására. A többi, persze — németellenes propaganda.

A francia kormány nem engedte annak közlését, hogy Ausztria-Magyarország eleve lemond, minden területi nyereségről. A közlés rontotta volna a háborús hangulatot.

A lelkiismeret hangja szólott Jean *Jaurès* minden beszédéből, írásából. Óva intett attól, hogy nemzete eszközévé váljék a szerb nagyzásnak, a cári politikának és az angol finánc-hatalomnak. A nagy férfiút július 31-én megölték. Megtorlás nem volt.

Demartial egész értekezést írt arról: hogyan mozgósították a francia lelkiismeretet.

Július 30-án este nagykövetünk, Szécsen, közli Labovary román követtel, hogy lehetséges békés megoldás, ha Ausztria közvetlenül tárgyal. Lahovary a svájci követet szólítja fel, mint legalkalmasabbat a közbenjárásra. A svájci követ szól is a dologról a szerb Veszticsnek, aki azt feleli: ha a francia kormány megengedi.

Ezt az utolsó adatot a francia kormány megcáfolta, de azért annyi más bizonyossá teszi, hogy — igen enyhén szólva — nem tett sokat a béke fen tartására. Ernest Renauld szemébe mondta Poincarónak: »Az antant épúgy kívánta a háborút, mint II. Vilmos, és Ön, elnök úr és barátjainak csoportja mindenkinél inkább.«

E kérdéssel azért foglalkoztunk oly bőven, mert leghomályosabb és mert itt kell keresni az igaz okot, miért kellett a világháborúnak ki-

törnie. Ebben a homályosságban fogant és születet meg a világháború démonja.

De legyünk Igazságosak. Franciaország akkor nem igen járhatott el máskép. Kötötte az orosz szerződés. Ilyen alkalom Németország megtörésére nem mindig kínálkozik. Ha pedig nem jár el egészen egy vonalban az oroszsal, az gyanút foghatna, közeledhetik a némethez. Akkor meg kárbaveszett Franciaország minden fáradozása és pénze.

Nem azért fizette a francia az orosz, hogy ne tolhassa előre és ne zúdíthassa reá a felelősséget

A cár telefonon rendeli el a mozgósítás megállítását.

Mindent összefoglalva, a hónap végén már csak *egy hajszálon függött az európai béke. De még semmi sem történt, mi helyrehozható ne lett volna. Csak beszéltek, írtak. Cselekvésre az orosz hadsereg vezetői szánták el magukat.*

Láttuk, hogy Pétervár és Berlin közt »még nem szakadt el a drót«, mitől Grey júl. 29-én annyira tartott. Sőt még Bécs is újra bekapcsolódott. Aznap, mikor a cár a császárhoz fordult közvetítés végett, az orosz tábornok főnöke, Januskievics tábornok, magához kérte a német nagykövetet. A legünnepélyesebb formában becsületszavát kötötte le, írásbeli megerősítést ajánlott, hogy ez óráig, d. u. 3-ig, *semmi mobilizáció nem történt*, vagyis egy embert, egy lovat sem vontak be. A jövőért nem áll jól, de *határozottan kijelenti, hogy őfelsége*

a német határon nem kíván mozgósítást. A Szuchomlinov-perben Januskievics bevallja, hogy a mozgósítást elrendelő ukáz — zsebében volt. »Az éjjel telefonhoz hívott a cár« és meghagyta a hadügyminiszternek a mozgósítás megállítását.

Szuchomlinov hazugsága.

Ezt követeli Vilmos császárnak lekötött szava. Másnap *Szuchomlinov*, saját szava szerint, *hazudott a cárnak, hogy csak Ausztria ellen mozgósít a délnyugati kerületekben. Jannskie vies azt vallja, hogy Ausztria ellen készülni mit sem ért volna, ha Németország határát nem fenyegetik.* Harmincadikán a három főember: Szaszanov, a hadügyminiszter és a vezérkar főnöke *összeült és megállapította, hogy lehetetlen a mozgósítás megállítása.* Erről aztán még aznap meggyőzték a cárt is.

Így történt hát az a lépés, mely Európát vérmezővé tette. Csak csekély vigaszt nyújthat, hogy e vérbe belefulladt a cárság is.

Mennyiben hatott a tábornokokra Izvol-szkynak vagy éppen külföldi befolyásnak ereje, nemi állapíthatjuk meg, míg az antant egész akkori levelezését és tevékenységét nem ismerjük. Mint már kiemeltük, a francia nem állította meg a lavinát.

Utolsó üzenetváltások.

Most már a végzet nem volt feltartóztat-
ható. A császár július 31-én értesíti az angol királyt, hogy »Nicky« *akkor, mikor ő még köz-*

vetítő volt, egész seregét és hajóhadát mozgósította. A cárnak pedig azt sürgönyzi: mint-hogy senki se fenyegeti Oroszország becsületét és hatalmát, állítsa meg a hadi készülődést. A cár válaszában a közvetítés folytatását kéri. Bethmann-Holhveg délután meghagyja Paurtalésnak, jelentse ki, hogyha 12 órán belül Oroszország nem függeszt fel minden hadi rendszabályt ellenünk s Ausztria ellen, — *nekünk is mozgósítanunk kell.* Minthogy augusztus 1-én délután 5-ig sem jött kielégítő válasz, a német császár másnapra elrendelte a mozgósítást.

Íme, a leghatalmasabb birodalmak koronáinak viselői: Ferenc József, Vilmos, Miklós és György, mind buzgólkodnak a béke fentartása érdekében. Hiába: nem az ő akaratuk dönt, hanem alárendeltek, vagy éppen titkos rugók rosszakarata. Minő tanulság! Minő gyöngye a leghatalmasabb uralkodó is, mikor az emberiség javára óhajt cselekedni.

Maradt még egy utolsó szalmaszál: Grey javaslata Belgrád megszállását illetően. A német nagykövet várja Tisza eljövetelét, Bethmann-Hollweg pedig szorongva utasítja a követet, tegyen meg Berchtoldnál mindent a javaslat elfogadása érdekében. Ha Anglia törekvése (Párizst és Pétervárt is békíteni) komoly, Bécs pedig visszautasítja, Bécs az egész világ előtt bizonyítja, hogy akarja a háborút, melybe minket is belevon, míg Oroszország felmentést nyer. Ez pedig saját nemzetünkkel szemben tarthatatlan helyzetbe hozna minket. Tschirszky még aznap (júl. 30.) felel: Tisza holnap eljő Bécsbe, az ő véleményét a nagy következő ügyben meg kell kérdezni.

A 31-én tartott közös minisztertanácsban, Fraknói közlése szerint, Berchtold kész volt Angliának lekötelező módon válaszolni, de a javaslat elfogadását ahoz a feltételhez kötné, hogy a hadműveleteket Szerbia ellen folytatnák, Szerbia elfogadná összes feltételeinket, az orosz mozgósítást pedig megállítanák.

Tisza ezt lényegben elfogadja, de nem tartaná helyesnek új követeléseinket már most közölni. Azt indítványozza, hogy a monarchia elvben fogadja el az angol javaslatot, de csak azzal a feltétellel, ha a hadműveleteket meg nem szakítjuk, az orosz mozgósítás pedig megáll. Ezt a mérséklő, kétségtelenül igen ügyes. indítványt nagy „örömmel és elismeréssel el is fogadták.

Mire azonban a közlés Berlinbe ért (aug. 1.), letelt a Németországtól kitűzött határidő, az orosz mozgósítás, azaz a háború JSzuchonilinov és Januskievics műve, kitört. Ami békítő kísérlet aztán történt, — György és Vilmos még aug. 1-én is váltottak sürgönyt — eleve is kárba vezett.

Befejeztük ezt a tán nagyon is tömör, rövid összefoglalást. Talán senkinek sincs ínyére, de tudva nem vétettünk az igazság ellen, mely utoljára mégis győzelmet arat.

Ki az igazi bűnös?

A középkorban előfordult, hogy istenítéletben egy meztelen, félig a földbe ásott embernek kellett megvívnia tetőtől-talpig vértezett bajnokkal. Ez a mi helyzetünk az antant historikusaival szemben. Felőlünk mindent tud-

nak; az ő titkaikat pedig hétszeres zár takarja. Ha a zár felpattan, kitűnik majd, ki az, kit nem a *trianoni* és *versaillesi* békekötés, hanem az igazság jelöl meg bűnös gyanánt.

Csak még egy megjegyzést. *Formálisan* a központi hatalmak üzenték meg a háborút. Ez kétségtelen, *nagy taktikai hiba volt*, melyet az ellenség ugyancsak hasznosított. *Valósággal* azonban az orosz mozgósítás, melyet nyomon követ a francia, döntötte romba Európát.

Ellenünk *az igazi hadüzenet* 1903 június 12-én történt, a szerb királygyilkosság, a Kara-gyorgyevics-dinasztia visszatérése, *a nagyszerb és pánszláv propaganda* felszabadítása volt. Németország ellen *azóta készült a háború, mióta, nagy flottát épített és gyarmatokat szerzett.* A francia-angol szerződés 1905-ben és az angol-orosz megegyezés csak főmozzanatai a bekerítés műveletének.

Magyarország nem akart idegen földet.

Az angol *kékkönyv* első iratában Sir Edward Grey így szól: »Elöttem gyűlöletes a háború gondolata a nagyhatalmak bármelyike közt és az az eszme, hogy bármelyiket is *Szerbia vonja bele* valami háborúba, irtóztató volna« (júl. 20). Éppen két héttel később megizente a háborút Németországnak.

Háborút csak az akar, ki a másét akarja. Mi, legalább *Magyarország, ezt bizonyíthatjuk, egy talpalatnyi idegen földet sem akartunk. Mint már több ízben kimutattam, a magyar kormány volt az egyetlen, mely kezdettől komolyan ellenezte a háborút.*

Elég különös: a francia sárgakönyv *tudja* Tisza mérséklő szerepét és ellentétbe helyezi a *Neue Freie Presse* háborús uszításával. Tudjuk, hogy Tisza annexió-ellenes álláspontjához akkor is rendületlenül hű maradt, mikor a kedvező helyzet 1915 végén a hadvezetőséget Szerbiát és Lengyelországot illetőleg igen megszeméni követelésekre csábította.

Németországnak, ezt ellenségei is elismerik, csak békére volt szüksége, hogy igazi világhatalommá nőjön. Ellenben Szerbia Boszniára és Hercegovinára, meg legalább a Szerémségre és Bácskára áhítózott, Franciaország Elzászra és Lotharingiára, Oroszország Konstantinápolyra, Anglia a német flotta és kereskedelem len törésére.

Mikor tudományunk atyamestere, Thukydides a peloponnézusi háború okairól szól, mely tönkre tette Héllast, elsorolja a részletes okokat. Végső ítélete azonban így hangzik: a háború igazi oka az Athén egyre növekvő hatalma és gazdagsága keltette irigység volt. *Ezt azonban senki sem akarta bevallani.*